

BETERE WERELD GELUKKIGER MENSEN?

INLEIDING

Ruut Veenhoven

*In: **Betere wereld gelukkiger mensen? Ruut Veenhoven (red), Swets & Zeitlinger b.v., Lisse, Nederland, 1984, ISBN 90 265 0526 4 Pag. 1 -7 (Hoofdstuk 1)***

De titel van dit boekje refereert aan een ideaal: het ideaal om mensen gelukkiger te maken door de maatschappij te verbeteren. Dit streven verenigt de al heel oude ethische opvatting dat geluk bevorderenswaard is met de wat meer recente inzichten dat individueel welbevinden sterk maatschappelijk bepaald is en dat de maatschappij in principe veranderd kan worden.

De opvatting dat mensen plezier in het leven moeten kunnen scheppen werd al verkondigd door de zgn. Epicuristen in het oude Griekenland. In de 19e eeuw werd die gedachte nog eens duidelijk verwoord door de Utilitarische moraalfilosofen door wie goed en kwaad van alle handelen zelfs werd afgemeten aan de mate waarin dit bijdroeg tot "het grootste geluk van het grootste aantal mensen".

Het besef dat het geluk van individuen sterk maatschappelijk bepaald is leefde nog niet zo sterk bij de klassieken. Ook het inzicht dat menselijke samenlevingen veranderbaar zijn, en dus vatbaar voor verbeteringen kwam pas later op de voorgrond; in feite pas met de verlichting. In de euforie van die ontdekkingen werden tal van ontwerpen voor een gelukkiger maatschappij gemaakt. Met name in de 18e en 19e eeuw ontstonden uit sommige daarvan belangrijke 'Utopische' stromingen. Slechts weinig van die ideeën zijn overigens in de praktijk beproefd en de spaarzame experimenten die gedaan zijn liepen uit op spectaculaire mislukkingen.

Hoewel hierdoor enigszins in discrediet geraakt is het ideaal van een meer geluk-biedende maatschappij toch bepaald niet van het toneel verdwenen. Het gedachtegoed is nog steeds gangbaar en vormt zelfs een belangrijk ingrediënt in de huidige ideologie van de verzorgingsstaat. Tal van overheidsinstanties stellen zich vrij expliciet ten doel om door middel van verbetering van allerlei omstandigheden tot het geluk van de burger bij te dragen; o.a. door uitbanning van armoede, door verbetering van medische zorg en door mensen in contact te brengen met kennis en kunst. Daarbij spelen natuurlijk ook allerlei andere doelstellingen mee en vindt ook veel ideologische verhulling plaats, maar dat neemt niet weg dat bevordering van het geluk toch echt wel een achterliggende doelstelling is van veel beleid.

Er is echter ook allang twijfel rond dit ideaal. Ideologische twijfel of geluk wel zo nodig bevorderd moet worden en pragmatische twijfel of zoiets wel reëel mogelijk is. Dit boekje gaat over dat laatste: in het bijzonder over de vraag of verbeteringen op het vlak van maatschappelijke omstandigheden eigenlijk wel resulteren in meer geluk voor het individu. Daarmee komen we terecht in de gecompliceerde problematiek van de verhouding tussen situatie en satisfactie: in dit geval tussen 'levenssituatie' en 'levenssatisfactie'.

Zolang er over geluk wordt nagedacht zijn er al vraagtekens geplaatst bij de verwachting dat je met een betere wereld ook gelukkiger mensen maakt. Stoïcijnse filosofen in het Oude Griekenland meenden bijv. dat materiële verbeteringen vaak het tegenovergestelde bewerkstelligen, omdat ze allerlei nieuwe verlangens oproepen en de mensen daarmee alleen maar ontevredener maken. In die traditie is vaak benadrukt dat geluk primair 'in jezelf ligt. Het zou een kwestie zijn van 'instelling' en 'overgave' en zou als zodanig weinig te maken hebben met werelds fortuin.

Dit soort opvattingen wordt meestal afgedaan als onwerkelijke filosofenpraat. Dat wordt echter steeds moeilijker vol te houden, want recentelijk krijgen ze steun uit de empirisch wetenschappelijke hoek. In verschillende Amerikaanse onderzoeken bleek vrijwel geen verband tussen gunstig geachte levensomstandigheden enerzijds en geluk anderzijds. Easterlin (1974) toonde bijv. aan dat een verdubbeling van de welvaart tussen 1946 en 1970 in de U.S.A. niet heeft geleid tot een corresponderende toename van het gemiddelde geluk in dat land. Hij concludeerde dat geluk typisch een kwestie van vergelijking is.

Levensomstandigheden als zodanig zouden er weinig toe doen, maar het zou vooral gaan om de mate waarin men denkt beter af te zijn dan landgenoten. Zelfs dat bleek overigens geen garantie voor duurzaam geluk. Brickman e.a. (1978) vonden bv. dat Amerikanen die de honderdduizend hadden gewonnen nauwelijks gelukkiger waren dan gemiddeld. Ook Nederlandse onderzoekers melden dit soort resultaten. Pommer & Van Praag (1978) vonden bv. dat Nederlanders met een hoog inkomen, een leuke baan en een mooi huis tegenwoordig nauwelijks gelukkiger zijn dan landgenoten die het met minder moeten stellen. Zij vonden daarentegen aanwijzingen dat geluk vooral een kwestie van persoonlijkheid is.

Deze uitkomsten zijn een nadere studie waard, Niet alleen omdat ze zozeer ingaan tegen wat men intuïtief zou verwachten, maar ook vanwege de maatschappelijke consequenties die er aan vast zitten. Als het echt waar is dat al die maatschappelijke verbetering mensen uiteindelijk even ongelukkig laat als ze al waren, dan valt daarmee de bodem uit een belangrijke politieke ideologie. Er is dus alle reden om te kijken of het echt wel klopt. Een eerste stap is dan om te kijken of bovengenoemde onderzoekers zich niet vergist hebben. Mochten hun conclusies overeind blijven dan dient vervolgens te worden nagegaan of alle verbeteringen zo weinig uitmaken voor geluk en of de effecten daarvan altijd en

1 Wat heet 'geluk'?

Een zinnige discussie over deze vragen is alleen mogelijk als eerst duidelijk wordt vastgesteld wat onder 'geluk' moet worden verstaan. Deze term wordt in nogal verschillende betekenissen gebruikt In het kader van de vragen waarover het hier gaat zijn die verschillen cruciaal en onduidelijkheid dus al gauw fataal.

Objectief heil of subjectief geluk?

Een eerste verschil is of er verwezen wordt naar een geobjectiveerde beoordeling van de toestand van een individu of naar een subjectief oordeel van dat individu zelf. In de eerste betekenis gaat het over de vraag of het iemand 'goed gaat' volgens enigerlei criterium: bijv. of hij lichamelijk gezond is, of hij mentaal goed functioneert, of hij zijn plaats heeft gevonden in de maatschappij en of hij niet bedreigd wordt door allerlei gevaren. Het ouderwetse woord 'heil' geeft nog het beste aan waar het dan in essentie om gaat: beter dan de moderne term 'welzijn', die steeds meer verbonden is geraakt met gesubsidieerde voorzieningen. De tweede betekenis verwijst naar wat het individu er zelf van vindt; of hij zich lekker voelt in de desbetreffende toestand en of hij tevreden is.

In dit boek wordt de term geluk in die laatste — subjectieve — betekenis gebruikt. Deze keuze voor subjectief geluk is niet zonder reden. Een eerste reden is dat objectieve heilsbegrippen zich nogal eens uitstrekken tot levensomstandigheden. Bij een begrip als 'gezondheid' valt dat nog wel mee, maar bij noties als 'sociale integratie' en 'bestaanszekerheid' is dat zeer duidelijk wèl het geval. Dat maakt de discussie over de relatie tussen levensomstandigheden en geluk natuurlijk erg moeilijk. Een tweede reden is, dat de twijfels die zijn uitgesproken vooral betrekking hebben op het effect van levensomstandigheden op de subjectieve waardering van het bestaan. Daarover hadden de oude Stoïcijnen het, en daarover gaat ook het hierboven genoemde empirisch onderzoek. Tenslotte is er ook nog een praktische reden. Subjectief welbevinden laat zich gemakkelijker meten dan objectief heil. Bij behandeling van de vraag naar feiten komt het op dat meten juist erg aan.

Emotionele toestand of waarderend oordeel?

Eenmaal gekozen voor subjectief geluk is een volgende keuze tussen een exclusief 'emotionele' betekenisgeving en een meer cognitief gekleurde plaatsing als 'attitude'. In het eerste geval wordt geluk iets dat verwijst naar enigerlei positief gevoel. Er zijn dan weer tal van specifieke betekenissen denkbaar: 'Vrij van angst zijn', 'je meestal opgewekt voelen', 'top-ervaringen kennen', enz. In het tweede geval gaat het om evaluerende houdingen, om waarderungen van de levenssituatie. In die waardering zitten natuurlijk wel affectieve componenten, maar ook cognitieve.

De keuze valt deze keer weer op de tweede betekenis. In dit boek zal de term geluk worden gebruikt voor de mate, waarin mensen hun bestaan positief waarderen. Ook ditmaal is die keus

niet zonder reden. Een belangrijke reden is dat het terrein van exclusief emotionele verschijnselen buitengewoon divers is en notoir moeilijk. Met meer attitude-achtige verschijnselen kunnen we beter uit de weg, ook al leveren die nog problemen genoeg. Een tweede reden is dat waarderende oordelen typisch betrekking hebben op een min of meer

afgrensbaar stuk realiteit. Hun relatie met die realiteit is daarom beter in kaart te brengen dan die van 'losse' gevoelens.

Waardering waarvan?

De betekenis van de term 'geluk' is nu versmald tot positieve waardering van de levenssituatie. Toch zijn we er zo nog niet. Binnen die betekenis zijn allerlei verschillende soorten evaluaties denkbaar.

Ten eerste is er een verschil tussen 'aspect'-waarderingen van het bestaan en een 'overall' waardering daarvan. 'Aspecten' waarop men kan waarden zijn legio. Men kan het bestaan bijv. beoordelen op de 'afwisseling' die het biedt, de 'zinnigheid' ervan, de 'zekerheid' die er in besloten ligt, etc. In dit boek zullen wij het uitsluitend hebben over de 'overall' waardering van het bestaan: één evaluatie waarin het individu alle voor hem relevante criteria tegelijk betreft.

Ten tweede is er een verschil tussen waardering van 'delen' van het bestaan en de waardering van het leven als 'geheel'. In het eerste geval spitst de evaluatie zich toe op één bepaald levensterrein, zoals 'werk', 'huwelijk' of 'wonen'. De Engelstalige literatuur kent in dit verband de term 'domain satisfaction'. In het tweede geval gaat het om een omvattende waardering van alle levensterreinen, in de Engelstalige literatuur vaak 'general satisfaction' genoemd. Ook hier wordt weer voor de laatstgenoemde betekenis gekozen; geluk wordt hier opgevat als waardering van het eigen bestaan als geheel. Dat verschijnsel is in het kader van de vraag waarover we het hier hebben ook het meest interessant. Het is natuurlijk altijd wel leuk om te weten of verbetering op enigerlei terrein wel aanleiding geeft tot een toename van de tevredenheid op dat vlak (bijv. of grotere veiligheid op straat grotere subjectieve tevredenheid met veiligheid geeft), maar bij het bepalen van de grote lijnen van beleid is het toch van groter belang om te weten wat het uitmaakt voor de waardering van het bestaan als geheel.

Kortom: waar in dit boek over 'geluk' wordt gesproken, wordt bedoeld op iemands overall waardering van zijn leven als geheel. De termen 'levenssatisfactie' en 'levensvoldoening' worden als synoniem gebruikt.

2 Opzet van deze bundel.

Nu is vastgesteld wat onder geluk moet worden verstaan, kunnen we weer terug naar de vraag waarom het ging: in hoeverre staat geluk echt zo los van feitelijke omstandigheden?

Om te kunnen vaststellen in hoeverre geluk afhangt van levensomstandigheden moet men het kunnen meten. Zo niet, dan blijft men onvermijdelijk steken in leunstoel-wijsheden. Over de meetbaarheid van geluk bestaat echter de nodige twijfel; met name over de mogelijkheid het te meten door middel van enquêtevragen. In hoofdstuk 2 houdt Adriaan Visser de belangrijkste bezwaren tegen het licht. Zijn conclusie is dat het met de meetbaarheid van geluk wel mee valt. De lezer kan dan met een gerust hart verder naar de hoofdstukken 3 t/m 8, die allen gebaseerd zijn op onderzoek waarbij mensen gevraagd is naar hun waardering van eigen leven.

De volgende drie hoofdstukken gaan over de invloed van persoonlijke levensomstandigheden op geluk. Hans Ormel opent de rij in hoofdstuk 3 met een samenvatting van zijn promotie-onderzoek over het effect van belastende omstandigheden zoals ziekte, ruzie, verhuizing en ontslag. Het bleek hem dat mensen die een moeilijk jaar achter de rug hebben zich nauwelijks minder prettig voelen dan mensen die het voor de wind is gegaan. Ormel verbindt enige beleidsconclusies aan dit resultaat.

Hierna volgt een bijdrage van mijzelf (hfdst. 4) over de betekenis van een partner voor de levensvoldoening. Daaruit blijkt dat alleen leven er niet leuker op wordt, alle praat over de nieuwe vrijgezellen ten spijt.

In hoofdstuk 5 brengt Jaap Gall vervolgens verslag uit van een onderzoek over de relatie tussen woonomstandigheden en geluk. Hier blijkt eveneens een aanwijsbaar statistisch verband, maar over oorzaak en gevolg valt moeilijk uitsluitel te geven.

De volgende twee bijdragen gaan over de invloed van verschillen in sociaal-economische positie. In hoofdstuk 6 gaat Carlo van Praag in op de vraag in hoeverre geld nu eigenlijk gelukkig maakt. Aan de hand van recent onderzoek laat hij zien dat inkomensverschillen in ons land als sinds jaren weinig uitmaken voor geluk en dat de recessie daaraan weinig heeft veranderd.

In hoofdstuk 7 stellen Marlies Jansen en Dirk Sikkel eenzelfde vraag ten aanzien van werk: of werken echt meer levensvreugde scheidt dan niet-werken en of het ene beroep wat dat betreft erg verschilt van het andere. Hun analyse wekt gezonde twijfel aan bestaande

opvattingen hieromtrent.

Tot zover ging het voornamelijk over verschillen in levensomstandigheden binnen Nederland. In hoofdstuk 8 maakt Ton Jonkers vergelijkingen tussen landen. Hij vraagt zich ondermeer af of het uitmaakt voor geluk of je in een arm of in een rijk land woont en of het land democratisch geregeerd wordt of niet. Die vragen worden bevestigend beantwoord. In tegenstelling tot de meeste eerdere hoofdstukken blijkt geluk nu allerminst relatief.

Aansluitend bij deze bevindingen ga ik zelf in het slothoofdstuk (hfdst. 9) in op de vraag hoe men ooit heeft kunnen denken dat geluk volstrekt relatief is. Enige hardnekkige misverstanden passeren de revue. Bij bespreking daarvan wordt duidelijk dat levensomstandigheden in ieder geval uitmaken voor geluk waar vervulling van basale psychobiologische behoefte in het geding is. Er wordt dan ook geconcludeerd dat pogingen om wat meer geluk in de wereld te brengen niet bij voorbaat als irreëel bestempeld mogen worden.

Literatuur:

Brickman, P., Coates, D. & Janoff-Bulman, R. (1978)

Lottery winners and accident victims: is happiness relative?

Journal of Personality and Social Psychology, vol. 36, nr. 8, 917-927.

Cameron, P., Titus, D.G., Kostin, J. & Kostin, M. (1973)

The life-satisfaction of nonnormal persons.

Journal of Consulting & Clinical Psychology, vol. 42, nr. 2, 207-214,

Easterlin, R.A. (1974)

Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence.

David, P.A. & Meiyin, W.R. (eds.) 'Nation and households in economic growth', Stanford University Press, Palo Alto, California.

Pommer, E.J. & Van Praag, C.S. (1978)

Satisfactie en leefsituatie.

SCP cahier nr. 13, Den Haag. Uitgever: Sociaal Cultureel Planbureau.